

RAMUNĖ BLEIZGIENĖ

Kokia moteris gali būti rašytoja? Rašančios moters įvaizdis XIX a. pab.–XX a. pr. moterų rašytojų biografiniuose pasakojimuose

Anotacija: Straipsnyje analizuojant XIX a. pab.–XX a. pr. moterų biografinius pasakojimus aiškinamasi, kaip mūsų vaizduotė yra veikiamą pasakojimų apie moteris, kaip kitų asmenų papasakotos moterų rašytojų gyvenimo istorijos kuria įsivaizdavimą, kas yra rašanti moteris, kaip ja tampama, koks gyvenimo būdas būdingas moterims rašytojoms ir koks statusas joms suteikiamas. Vyrų ir moterų biografijų palyginimas atskleidžia skirtingas šių pasakojimų strategijas, aiškiai parodo, kaip tendencinga moterų biografijų interpretacija padeda pašalinti jas iš literatūros kanono.

Raktažodžiai: moteris rašytoja, biografiniai pasakojimai, rašytojo statusas, literatūros kanonas.

Ką galime ir ko negalime įsivaizduoti, kai galvojame apie moteris rašytojas? Viktorija Daujotytė, rašydama apie Žemaitę, vis stabteli prie vieno rašytojos laiško, kuriame ji pasakoja Povilui Višinskiui, kaip, sėdėdama ant ežios, aplinkui skraidant varnoms, skaito Šekspyrą¹. Šis Žemaitės gyvenimo epizodas yra gerokai peržengiantis mūsų vaizdavimosi apie ją, kaip paprastą, beraštę kaimo moterį, ribas. Daujotytės pagarbiai ir su atida interpretuojamas šis rašyti pradėjusios moters gyvenimo epizodas, kai „Žymantienė tankiai šnekasi su Šekspyru [...] šnekasi dviese, turi viens kitam ką pasakyti“, Donato Saukos suvokiamas tik kaip pasišaipymas iš savęs pačios, o Žemaitės gebėjimas „bendrauti su klasika“ jo vertinamas kaip „per daug plebėjiškas“². Penkiasdešimt metų anksčiau rašytoje Žemaitės biografijoje Julius Būtėnas, mėgindamas reabilituoti šią moterį ir

1 Viktorija Daujotytė, *Moters dalis ir dalia: Moteriškoji literatūros epistema*, Vilnius: Vaga, 1992, p. 77.

2 Donatas Sauka, *Žemaitės stebuklas*, Vilnius: Vaga, 1988, p. 13.

apginti jos, kaip tikros rašytojos, statusą, gana lengvai įsivaizduoja Žemaitę intensyviai skaitančią Józefą Ignacą Kraszewski: „Julija tuomet skaitė lenkų rašytojo Kraševskio parašytas knygas apie senus laikus, kada Lietuvoje nebuvo nei rusų, nei kazokų, kada buvo lietuviški kunigaikščiai, kurie kovojo su Lietuvos priešais kryžiuočiais. Nusinešus į sodą knygą, ji paskęsdavo savo mintyse apie tuos tolimus laikus.“³ Sode skaitanti ir mąstanti moteris – gana „natūralus“ XIX a. kilmingos moters vaizdinys (tą nesunkiai gali įsivaizduoti kiekvienas). Kraszewskio kūryba šiame pasakojime atrodo tokia artima ir suprantama skaitančiajai, jog be didelių pastangų ji tampa rašančios moters vaizduotės dalimi, mintimis, kuriose ji „paskęsta“. Atkreiptinas dėmesys, kad savin pasinėrusiojo, vienuomoje (prie knygos) mąstančiojo vaizdinys gana dažnas vyrų gyvenimo pasakojimuose: Julius Būtėnas Povilo Višinskio biografijoje⁴ cituoja Žemaitės apsakymą „Prie užvertos langinės“, kūrinio pagrindinį veikėją, studentą, visiškai sutapatindamas su Višinskio asmeniu. Adolfo Sprindžio kuriamame beletrizuotame biografiniame pasakojime Višinskio rymojimas naktį „pasidaugina“ ir tampa daugybe naktų, praleistų mąstant apie save ir kitus, taip ruošiantis, bręstant aktyviai visuomeninei veiklai: „Susimąstęs naktimis rymodavo Povilas prie knygos. Svajodavo apie savo ateities kelius. Vis labiau pradėjo suprasti sunkią valstiečių padėtį.“⁵ Šiame pasakojime jau nebėra išlikusių jokių nuorodų į šio vaizdinio kilmę – Žemaitės kūrinį „Prie užvertos langinės“.

1921 m. *Sekmojoje dienoje* spausdinami straipsniai, atsiminimai, skirti Žemaitės mirties faktui paminėti; beveik visi tekstai mėgina įvertinti žymios moters savitumą, indėlį ir reikšmę lietuvių kultūrai. Čia galime rasti ir keletą gana asmeniškų liudijimų, kuriuose išskylantys Žemaitės įsivaizdavimai yra visai priešingi dominuojantiems, todėl suvokiamiems kaip įprastiems, kone natūraliems, šios rašytojos įvaizdžiams. Vienas autorius, prisimindamas pirmąjį „susitikimą“ su Žemaitės kūryba, rašo: „Prieš 15 metų man teko pirmą kartą pasiskaityti Žemaitės raštų. Tada aš nežinojau – kas tokia yra Žemaitė. Bet beskaitydamas josios raštus buvau įgavęs vaizduotėje jauną autorės atvaizdą gal delto, kad tie raštai lyg buvo prisigėrę jaunų jėgų, kupinų tvirto pasiryžimo ir pasiaukojimo.“⁶

3 Julius Būtėnas, *Žemaitė*, Kaunas: Spaudos fondas, 1938, p. 24.

4 Idem, *Povilas Višinskis*, Kaunas: Varpas, 1936, p. 18–20.

5 Adolfas Sprindis, *Povilas Višinskis*, Vilnius: Vaga, 1978, p. 27.

6 A. Kelmutis, „Žemaitėi atminti“, *Sekmoji diena* (savaitinis Lietuvos literatūros priedėlis), Nr. 42, 1921 12 18.

Kitame pasakojime Žemaitės asmuo pasirodo dar netikėtesniu pavidalu: „Iš Jos raštų aš ją kaip kokią ne šio pasaulio Deivę sau vaizdavusi ir su didžiausiu nekantrumu mėnesinių ‚Varpų‘ bei ‚Ūkininkų‘ laukdavau.“⁷ Dievišką pavidalą įgavusi rašytoja jos kūrybos adoratoriui atrodo „labai mokyta, išmintinga“. Šį Žemaitės kūrinių sukeltą prisimenančiojo „Deivės“ vaizdinį sugriauna vienas artimiausiai ją pažinojusių žmonių – Višinskis: „Jis [Višinskis] man paklausus, kaip atrodo Žemaitė? juokaudamas atsakė: / – O taip, kaip kiekviena paprasčiausia boba.“⁸ Su kone visuotinai pripažįstamu „paprasciausios kaimo bobos“ įvaizdžiu disonuoja Zigmanto Kuzmicko fantazija apie lenkiškuose salonuose besisukinėjančią bajoraitę Juliją⁹!

Šioje daugiau nei 80 metų turinčioje vienos žymiausių lietuvių moterų rašytojų recepcijos istorijoje išskylantys kardinaliai priešingi tos pačios rašančios moters vaizdiniai, skirtingos jos gyvenimo interpretacijos suteikia progą iš arčiau pažvelgti, kaip formuojasi mūsų įsivaizdavimas, kas yra rašanti moteris, t. y. leidžia matyti, kaip iš daugelio aktyviai siūlytų, kultūros lauke cirkuliuavusių konkuruojančių moters rašytojos vaizdinių galiausiai lieka keli ar net vienas, kuris šių dienų kultūros vartotojų suvokiamas kaip visiškai tikras, natūralus. Analizuojant, kaip formuojamas rašančios moters įvaizdis moterų biografijose, straipsnyje bus mėginama aiškintis reprezentacijų poveikį mūsų socialinei atminčiai, t. y. kaip mūsų vaizduotę veikia pasakojimai apie moteris, kaip šios kitų asmenų papasakotos moterų rašytojų gyvenimo istorijos kuria mūsų įsivaizdavimą, kas yra rašanti moteris, kaip ja tampama, koks gyvenimo būdas būdingas moterims rašytojoms ir koks statusas joms suteikiamas. Biografijos sąvoka straipsnyje vartojama pačia siauriausia prasme – kitų asmenų (dažnai literatūros ar kultūros istorikų) užrašyti žymių žmonių (šiuo atveju – moterų) gyvenimo pasakojimai, pateikiantys tam tikrą gyvenimo faktų ir asmenybės interpretaciją. Nuošalyje paliekami ir neanalizuojami komplikuoti ir nevienareikšmiai konkretaus asmens gyvento gyvenimo (pvz., Dominique Maingueneau koncepcijoje taip pat laikomo bio/grafija, t. y. gyvenimu, nukreiptu link *grafijos* (rašymo), arba *grafija* (rašymo) link gyvenimo¹⁰) ir papasakotos istorijos apie jį santykiai. Moterų rašytojų

7 K. S. „Žemaitėi pasimirus“, *Sekmoji diena*, Nr. 42, 1921 12 18.

8 *Ibid.*

9 Zigmantas Kuzmickis, „Žemaitė“, *Iliustruotoji Lietuva*, Nr. 49, 1926.

10 Dominique Maingueneau, *Literatūros kūrinio kontekstas: Sakymas, rašytojas, visuomenė*, Vilnius: Baltos lankos, 1998, p. 52.

reprezentacijų rekonstrukcija iš dalies gali padėti atsakyti į Solveigos Daugirdaitės iškeltą klausimą: „kaip požiūris į rašytojo darbą veikia moterų įsijungimą į literatūrą, jų kultivuojamus rašymo modelius, vietą, kuri joms tenka kuriant literatūros kanoną (pvz., rašant literatūros istorijas, sudarant mokyklų programas).“¹¹ XIX a. pab.–XX a. pr. moterų rašytojų biografinių pasakojimų tyrimu siekiama atskleisti, kodėl rašančioms moterims taip sunku pasiekti „klasikių statusą“, kaip jų gyvenimo istorijų interpretacijos nulemia ir jų kūrybos vertinimus, stumia jas į literatūros kanono paribius ar visai jas pašalina iš tikrų rašytojų „olimpą“.

Moters rašytojos „nužeminimo“ strategijos

Kaip iliustruoja straipsnio pradžioje pateikti pavyzdžiai, viena kontroversiškiausiai vertintų, daugiausia diskusijų XX a. pirmoje pusėje sukėlusių lietuvių moterų rašytojų buvo Žemaitė. Vienas iš galimų paaiškinimų, kodėl būtent šios moters asmuo sulaukė tokio ypatingo dėmesio, kodėl jos gyvenimo istorija reikalavo nuolatinio peržiūrėjimo ir perpasakojimo, galėtų būti Daujotytės primygtinai kartojami teiginiai: „Žemaitė galutinai atsakė į klausimą, ar moteris gali rašyti.“¹²; „Žemaitė tarsi įtvirtino pačią moters–kūrėjos galimybę.“¹³ Daujotytės be išlygų pripažįstamas šios moters, kaip pirmosios lietuvių moterų rašytojos, lietuvių literatūros klasikės, statusas nebuvo toks savaime suprantamas ir aiškus jos amžininkams. Pirmasis ir vienas labiausiai abejojęs, ar Žemaitė tikrai kūrėja, t. y. tikra rašytoja, buvo Juozas Tumas-Vaižgantas, kurio tekste „Žemaitės savaimingumas“, išspausdintame *Sekmojoje dienoje*, kuriamas būtent „beraštės kaimietės“ tipažas. Atkreiptinas dėmesys į tai, kokioje situacijoje rašo Vaižgantas. Ižanginio straipsnio „Žemaitės laidotuvės“ pirmasis sakiny s puikiai šią kultūros padėtį išskleidžia: „Mūsų plačiųjų skaitytojų masių karštai mylima rašytoja Žemaitė mirė. Šią žinią lygiai skaudžiai pajuto Kaunas su savo visom meno ir kultūros įstaigom, taip ir visos Lietuvos žmonės jos skaitytojai ir ypač likimo nuskrastiausieji vargdieniai, kurių gyvenimą mirusi rašytoja taip gražiai vaizdavo.“¹⁴

11 Solveiga Daugirdaitė, *Rūpesčių moterys, moterų rūpesčiai: Moteriškumo reprezentacija naujau-sioje lietuvių moterų prozoje*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2000, p. 56.

12 Viktorija Daujotytė, *Parašyta moterų*, Vilnius: Alma littera, 2001, p. 78.

13 Idem, *Moters dalis ir dalia: Moteriškoji literatūros epistema*, p. 64.

14 P.T., „Žemaitės laidotuvės“, *Sekmoji diena*, Nr. 42, 1921 12 18.

Aiščiai skiriamos dvi kultūros sferos – miestas su meno ir kultūros įstaigomis, formuojančiomis elitinę kultūrą, ir likusieji, plačiosios masės, daugiausia kaimas, „nuskriaustieji vargdieniai“; pastarieji laikomi tikraisiais Žemaitės skaitytojais, jos auditorija, nes ir pati rašytoja visiškai sutapatinama su žemąja kultūra ir kaimu. Akivaizdu, kad Žemaitė paliekama už elitinės literatūros ribos. Vaižganto pateikta Žemaitės gyvenimo ir kūrybos interpretacija siekia visiškai ištrinti bet kokius autorės individualybės ženklus vis labiau stiprinant jos, kaip liaudies rašytojos, įvaizdį. Vaižgantui ir Putinui (nors pastarasis mėgino priešintis Vaižganto idėjai apie Žemaitės kūrybos savaimingumą) ji yra kolektyvinio mentaliteto reiškinys – „etninio lietuviško charakterio išraiška“¹⁵. Žemaitės liaudiškėjimas, bajorės virtimas sodiete kaimo moterimi paaiškinamas kaip natūralus daugumai to laiko smulkiųjų žemaičių bajorų būdingas procesas. Perėjimas iš bajoriškosios tradicijos į liaudiškąją, paskui persiėmimas Višinskio skleidžiamomis idėjomis, Vaižganto žodžiais, vyksta „lengvai ir natūraliai“; todėl jokių didelių pervartų Žemaitė netenka patirti: „Taip Julijai neteko – virsti: ji gimė, augo ir bren-do – žemaitė. Del to ir jos raštuose nėra nebeįtamos svetimosios įtakos. Ji iš pat mažens buvo paveldėjusi visą etnologinį Žemaičių turtą: jų tautinį būdą, jų kalbos dvasią ir visą jų žodyną.“¹⁶ Vaižgantas, kurdamas grynuolio, nepatyrusio jokios pašalinės įtakos, vaizdinį, iš tiesų kuria beveik mitinį pasakojimą apie lietuvių literatūros pradžią – šaknis, kurios būtinai turi būti grynos, be priemaišų¹⁷. Netgi suabejojama, kiek Žemaitė buvo persiėmusi Višinskio idėjomis, nes kuriamas jos gamtiškasis pavidalas, atrodo, visiškai neįmanomas: „Žemaičių sodžiaus padaras, jo dalis, Žemaitė per visus 50 metų neįtampa jokios pašalinės, svetimos įtakos. [...] Su seno žmogaus siela nebesulydys svetimoji dvasia. Per 50 metų žmogus surambėja, įdiržėja, gyvenime įtilžta, kaip rąstas pelkėje. Gali jį apdžiovinti, bet uždegti negali.“¹⁸ Vaižganto fantazijoje Žemaitės visa kūrybinė potencija sutapatinama su savo laiko kolektyvinio subjekto kūrybinėmis galiomis, ji negali nieko daugiau, ką galėtų bet kuris kitas panašiomis sąlygomis

15 Vincas Mykolaitis-Putinas, *Naujoji lietuvių literatūra*, 1, Kaunas: Humanitarinių mokslų fakultetas, 1936, p. 340.

16 Vaižgantas, „Žemaitės savaimingumas“, *Sėkmoji diena*, Nr. 42, 1921 12 18.

17 Tą pačią mintį išsako Motiejus Miškinis: „Žemaitė, bajorė tik formališkai, o savo gyvenimo būdu ir išauklėjimu – tikra kaimietė, be to, rašytoja savamokslė, neturėjusi jokios pašalinės įtakos“ (M. M. [Motiejus Miškinis], „Iš literatūros teorijos ir istorijos (VIII. Apie lietuvišką realizmą)“, *Šviesos keliai*, Nr. 10, 1933, p. 590).

18 Vaižgantas, *op. cit.*

vystęsis žmogus, t. y. retransliuoti tai, kas yra į jį įdėta: „jos sielos, jos proto būta negatyvo, kur savaime (sic! – *RB*) fotografavosi tikrojo, realiojo gyvenimo žmonės ir jų sudaromieji vaizdai. Fotografavosi ir per 50 metų išliko, kol ji sumanė pagaliau juos reprodukuoti, iš savo atminties kopijuoti.“¹⁹ Todėl Žemaitės talentas vertinamas kaip kažkas natūraliai, savaimingai užaugę be jokio kultivavimo – „samorodok“, anot Vaižganto. Autorės darbas tebuvęs „nurauti, ko buvo prižėlę“. Ji nelaikoma tikra rašytoja todėl, kad, straipsnio autoriaus manymu, neturėjusi jokių galimybių iš šalies, t. y. su tam tikra distancija, vertinti ne tik ją supantį pasaulį, bet ir savo pačios gyvenimą, todėl negalėjusi užimti sąmoningai apsisprendžiančio subjekto pozicijos: „Žemaitė, neabejotinai, gynė lietuvę moterį. Bet ar sąmoningai? Taip pat vargu. Ji ir čia kopijavo savąjį vargą ir savuosius įspūdžius.“ Nors pripažįstama autorę turėjus Dievo duotąjį talentą, tiesa, gana ribotą (jis „reiškės, kol išsireiškė visas“), tačiau Žemaitė nelaikoma kūrėja, nes esą ji nieko nepridėjusi prie to, kas jai ir taip buvo duota („Nei poezijos, nei fantazijos“), – tokia išvada grindžiama tuo, jog esą jos kūryba nesivystė ir nesikeitė. Vaižganto „natūralistinė“ rašančios moters, užaugintos „mūsų žemės, mūsų atmosferos ir kitų sudedamųjų dalių“, interpretacija vėliau jau kitų jos biografijos pasakotojų sutvirtinama vedant analogiją tarp natūraliomis laikomų moters funkcijų ir rašančiosios kūrybinės prigimties („Ir vis dėlto tai pašaukimas. Natūralus kaip moters pašaukimas gimdyti?“²⁰, D. Sauka), remiantis organinio pasaulio metaforomis („išsiveržė tarsi požeminis šaltinis gaivia versme“²¹, A. Sprindis; „Į realizmą ji pateko taip savaime kaip medžio šaknys į žemę“²², A. Vaičiulaitis).

Svarbiausioji idėja, transliuojama iš Vaižganto teksto, – tikėjimas, kad „mūsų žemėje“ gali atsirasti ir daugiau tokių savaimingų talentų, kaip Žemaitė, kitų autorių interpretacijose transformuojasi. Vytauto Bičiūno tekstuose „Mūsų grožinės prozos pradžia“²³, „Tarp romantizmo ir realizmo“²⁴, „Žemaitė – rašytoja“²⁵ laikomasi tos pačios vaižgantiškos nuostatos, kad tarp Žemaitės gyvenimiškosios

19 *Ibid.*

20 Donatas Sauka, *op. cit.*, p. 8.

21 Adolfas Sprindis, *op. cit.*, p. 25.

22 Antanas Vaičiulaitis, „Natūralizmas ir lietuvių literatūra“, *Naujoji Romuva*, Nr. 50, 1935, p. 929.

23 Vytautas Bičiūnas, „Mūsų grožinės prozos pradžia (Mūsų apysaka)“, *Gaisai*, Nr. 2, 1931, p. 131–147.

24 Idem, „Tarp romantizmo ir realizmo“, *Gaisai*, Nr. 4–5, 1931, p. 321–332; 424–436.

25 Idem, „Žemaitė – rašytoja“, *Sėjos baras*, Nr. 5–6, 1931, p. 100–103.

patirties ir jos tekstų nėra net minimalaus atstumo, t. y. jos kūriniai „buvo tik atspindys to kasdieniškumo, su kuriuo autorė nuo mažų dienų susijusi buvo“; todėl tai nelaikoma tikra kūryba: „Tai bemaž ne kūryba, greičiau ‚liaudies byla‘, įvilkti į nesudėtingas literatūros formas.“²⁶ Visiškas moters sutapatinimas su sava aplinka leidžia Žemaitėi užklijuoti „liaudies rašytojos“²⁷ etiketę. Ši statusą, Bičiūno manymu, ji įgijusi jau po pirmosios publikacijos: „Šitas Žemaitės kūrinys [‚Piršlybos‘ / ‚Rudens vakaras‘], suteikęs jai iš karto ‚liaudies rašytojos‘ vardą, yra besiužetinis ir bevaizdis rašinėlis, kuriame, ištikrųjų, nieko nėra, išskyrus dailius ir taisyklingus sakinius, labai artimus gyvai žmonių kalbai.“²⁸ Įdomu tai, kad Žemaitės, kaip „liaudies būklės pasakotojos“; vaizdinys paties straipsnių autoriaus vertinamas nevienareikšmiškai. Viena vertus, Bičiūnas pastebi, kad tokį statusą Žemaitėi suteikė jos bendražygiai, jis yra rašytojos visuomeninio bendradarbiavimo išdava, t. y. rašytoja tam tikra prasme atitiko į ją sudėtus lūkesčius: „Tiesą pasakius, Žemaitės vienminčiai, jos gerbėjai ir net plačioji visuomenė nei nereikalavo iš jos kokio išimtinio ‚tobulėjimo‘. Savo srityje, atseit, liaudies žodžio, liaudies psichologijos ir būklės natūralistiniame vaizdavime jinai atrodė jiems tobula [...]“.²⁹ Nors atkreipiamas dėmesys į „liaudies rašytojos“ vaizdinio kilmę (suformuotas kultūrinės aplinkos), tačiau jis dar nėra suvokiamas kaip tam tikras konstruktas, eliminuojantis iš kultūros lauko kitus galimus šios rašytojos įsivaizdavimus, t. y. šia išvalga nepasinaudojama dominuojančiam vaizdinui dekonstruoti. Atrodytų, kad Žemaitės gyvenimo istorija, jos kūryba neturi jokių galimybių išsiveržti iš jai priskirtos sferos, sukamasi užburtame rate: liaudies rašytojos kūryba atspindi liaudies gyvenimą, ji yra liaudies ruporas³⁰, todėl

26 Idem, „Tarp romantizmo ir realizmo“, *Gaisai*, Nr. 5, 1931, p. 431.

27 D. Maingueneau mini faktą, kad XIX a. vykusios filologinės diskusijos dėl *Iliados* ir *Odisėjos* autorystės galiausiai iškėlė idėją, kad šie kūriniai yra graikų „dvasios“ išraiška ir visai eliminavo autorių. (D. Maingueneau, *op. cit.*, p. 12.) Įdomu, kad tokį patį judesį su Žemaitė atlieka ir žmonės, asmeniškai pažinoję autorę ir galintys neturėti abejonių dėl jos kūrinių autorystės. Pastebėtina, kad beveik nerasime kritikos pastangų Žemaitės kūryboje atrasti konkrečius jos gyvenimo ir individualios patirties įspaudus.

28 Vytautas Bičiūnas, „Tarp romantizmo ir realizmo“, *Gaisai*, Nr. 5, 1931, p. 428.

29 Idem, „Mūsų grožinės prozos pradžia (Mūsų apysaka)“, p. 144.

30 „Žemaitės aplinkuma buvo lietuviška darbo liaudis, susikaupusi visomis ypatybėmis į *savo kolektyvės šeimynos narį, kuris organiškai, kaip minėjau, į tą šeimą buvo įaugęs*. Štai kodėl Žemaitė ir yra tas galingas ruporas, pro kurį prakalbėjo liaudis išliedama visą savo sielą, jausmus ir aplinkinę buitį gyva, paprasta, stipria ir, svarbiausia – *naturalia kalba*.“ (F. Rogūza [Pranas Ancevičius], „Žemaitė“, *Kultūra*, Nr. 1, 1927, p. 34)

tampa priemone ne tik auklėti liaudį³¹, bet ir padeda kitiems į visuomenės darbą įsitraukiantiems „pamilti liaudį“: „ji [Žemaitė] atskleidė mums mūsų liaudies būdą, *liepė* pažinti ir pamilti tą liaudį, ne vieną *paskatino* dirbti tai liaudžiai, kad padėtų jai kilti iš vergijos prieblandos į skaisių laisvės priešdienį! [išskirta mano – RB].“³² Cituojamoje ištraukoje išskylanti aktyvi rašytojos pozicija (ji liepia, skatina) suteikia pagrindo Žemaitės kūrybos visuomeninę reikšmę prilyginti kitų amžiais neužmirštamų „tautos dvasios gaivintojų“ atliktam darbui. Gabrielės Petkevičaitės-Bitės atsiminimuose Žemaitės kūrybos įtakos mastas šviečiant liaudį gretinamas su Vinco Kudirkos vaidmeniu formuojant nutautusių inteligentų savimonę: „Dabar paklausus kokį jauną sodietį, ar žinai kas ‚Žemaitė‘? – atsakys nusišypsojęs: – ‚Kaipgis?.. Ant jos raštų ir skaityti išsimokiau. / Tuomet su gryna sąžine tulas ištautėjęs jaunas inteligentas galėjo tą pat apie Kudirką pasakyti.“³³ Nors visuomeninis-kultūrinis Žemaitės asmens ir jos kūrybos atliktas vaidmuo, regis, prilygsta vienos ryškiausių XIX a. pab.–XX a. pr. asmenybių nuveiktų žygdarbių svarbai, tačiau palyginus moters ir vyro biografijos rašymo principus išryškėja nemaža skirtumų.

Didžiaviryių ir moterų biografinių pasakojimų skirtumai

Kadangi aptariamos rašytojos moterys – Žemaitė, Šatrijos Ragana, Sofija Pšibiliauskienė (Lazdynų Pelėda) – priklauso laikui, kai būti rašytoju reiškė apsispręsti būti ne tik aktyviu visuomenės dalyviu, bet ir susipratusiu lietuviu, literatūrinė / kultūrinė veikla buvo tiesiogiai susieta su aktyvia tautiškai susipratusio lietuvi / lietuvės pozicija, todėl visai pravartu pažvelgti, kaip pasakojamos vyrų virtimo

31 Rašytojos sūnus, rūpindamasis motinos raštų leidimu, teigia, kad jie galėtų būti puiki liaudies, o ypač moterų, švietimo priemonė: „Aš labai malonėčiau, kad garbios mūsų rašytojos p. Žemaitės raštai, rastųsi kiekvieno lietuvi name, o ypatingai pas mūsų sesutes moteris ir merginas. Mažu ir jas patrauktų prie skaitymo ir apšvietos.“ (A. Žymontas, „Priešui ir draugams“, *Tėvynė*, Nr. 41, 1910).

32 Vytautas Bičiūnas, „Žemaitė – rašytoja“, *Sėjos baras*, Nr. 5–6, 1931, p. 103.

33 Gabrielė Petkevičaitė, „Ypatingų atsiminimų sauja (Iš mūsų atgyjimo pradžios)“, *Vilniaus žinios*, Nr. 209, 1907 12 04 (17). Tą patį ji tvirtina ir proginiame straipsnyje, skirtame paminėti Žemaitės 70 metų jubiliejų: „Galima drąsiai tvirtinti, kad visą priaugančią sodiečių kartą Žemaitė savo raštų gyvumu patraukė prie knygos, pripratino ir išmokino skaityti.“ (G. P. [Gabrielė Petkevičaitė], „70 metų sukaktuvės“, *Lietuvos žinios*, Nr. 62, 1915 06 3 (16))

susipratusiais lietuviais, veikliais naujos visuomenės kūrėjais ir reformatoriais istorijos, ir palyginti jas su tuo pačiu metu gyvenusių moterų biografijomis. Antano Petrikos knygoje *Tautinio atbudimo pionieriai*³⁴, kurioje sudėti Vinco Kudirkos, Povilo Višinskio, Žemaitės, Šatrijos Raganos, Gabrielės Petkevičaitės-Bitės, Lazdynų Pelėdos, Jono Biliūno biografiniai pasakojimai, skirtingos moterų ir vyrų biografijų kūrimo tendencijos akivaizdžiausios. Vienas iš labiausiai tautinę vaizduotę veikusių (ir tebeveikiančių) tapimo angažuotu, sąmoningu lietuviu modelių randamas paties autoriaus paliudytoje, o paskui biografų perpasakotoje Vinco Kudirkos virsmo istorijoje³⁵. Vinco Kudirkos pavyzdinė virsmo istorija yra keliapakopis sudėtingas pasakojimas³⁶, nužymintis svarbiausius ėjimo lietuviybėn etapus. Nors tekstas, atrodytų, kreipiamas ta linkme, kad išryškintų *Aušros* ir Jono Basanavičiaus svarbą lietuvių tautos atgimimo istorijoje, tačiau jų reikšmė atsiskleidžia per individualią asmens istoriją pasakojant apie asmeniškus susitikimus su Basanavičiumi, rekonstruojant jų įtaką savivokos formavimuisi. Pirmieji susidūrimai su Basanavičiumi, jo propaguojama lietuviybe Kudirkos biografiniame pasakojime pasirodo kaip reikšminga pradžia. Basanavičiaus parodytas lietuvių kalbos grožis, jos gamtiškumas neveikia Kudirkos, kaip neveikia ir per lietuvių kalbos pamokas skaitomos ištraukos iš Antano Baranausko *Anykščių šilelio* ir Kristijono Donelaičio kūrybos bei Basanavičiaus dainuojamos lietuvių liaudies dainos. Lemiamą vidinę asmens transformaciją po ilgo brandinimo laikotarpio įvyksta tuomet, kai Kudirkai į rankas patenka pirmasis *Aušros*

34 Antanas Petrika, *Lietuvių tautinio atgimimo pionieriai: Dr. Vincas Kudirka, P. Višinskis, G. Petkevičaitė Bitė, J. Biliūnas, Žemaitė, Lazdynų Pelėda, Šatrijos Ragana*, New York: Laisvės spauda, 1939.

35 Tai, kad Vinco Kudirkos biografija veikė kaip paradigminis pasakojimas, įtvirtinantis atsivertint lietuviybėn scenarijų (tas pačias pasakojimo struktūras atpažįstame ir kitų asmenų pasakojamose „atlietuvėjimo“ istorijose), patvirtina ir Vytautas Maknickas (Maknys), Gabrieliaus Landsbergio–Žemkalnio biografas, šiek tiek suabejojęs ankstesnių Žemkalnio biografų pasakojimų pagrįstumu, gal net paties Žemkalnio atsiminimų, kuriais šie pasakojimai remiasi, autentiškumu: „Gražus Kudirkos atlietuvėjimo pasipasakojimas visiems patiko. Geros nuotaikos pagautas ir pats L-is [Landsbergis] romantiškai, su įvairiausiais pagražinimais pasakodavo apie savo atlietuvėjimą“ (Vytautas Maknickas, *Gabrielius Landsbergis–Žemkalnis*, Kaunas: Raidės spaustuvė, 1936, p. 13).

36 Vinco Kudirkos pasakojimas, kuriuo remiasi jo biografai, iš tiesų buvo skirtas pirmojo *Aušros* numerio pasirodymo dešimtmečiui paminėti: „Iš mano atsiminimų keletas žodelių, kuriuos, kaipo liudijimą padėkavojimo, iš tikros szirdies mūsų vyrui J. Basanavyčiui, pirmajam redaktoriui Aušros, aukauju.“ ([Vincas Kudirka], „Tėvynės varpai“, Nr. 3, 1893)

numeris su pirmame puslapyje išspausdintu Basanavičiaus portretu: „*Pranašas* – pamislijau tada apie Basanavičių *jau lietuviškai*.“³⁷ Kudirkos pasakojime tapimas *litvomanu* pirmiausia yra vidinio vyksmo dalykas, šį vidujybės aspektą išreiškia nuolat pasakojime pasikartojantis dėmesys kalbai, kuria mąstoma. Iš Kudirkos pasakojimo galima suprasti, kad tik apsivilkęs „mėlyną mandieraitę su baltais sagučiais“ jis ėmė mąstyti lenkiškai, nes išgirdęs Basanavičių lietuviškai dainuojant, vėliau lietuviškai per pamokas kalbant, sau pagalvojęs „Chłop“, „Komediant“. Šiame pasakojime didžiausias autoritetas ir vertė suteikiami išspausdintam, viešam žodžiui, tik viešu kalbos vartojimu įtvirtinamas ir Basanavičiaus, pamažu virtusio patriarchu, autoritetas.

Petrikos, Juozo Ambrazevičiaus pasakojamoms moterų biografijoms nebūdingas toks sudėtingas asmenybės brendimą, vidinį tapsmą atkleidžiantis siužetas. Priešingai nei Kudirkos biografijoje, kai gimnazisto uniformą užsivilkęs jaunuolis gana nesunkiai atsispiria Basanavičiaus įtakai, moterų gyvenimo istorijose lemiamą vaidmenį atlieka kitas asmuo, vyras, jo įtaka patiriama kaip iš šalies gaunamas didžiulis impulsas veikti ir jai pasiduodama be jokio pasipriešinimo. Petrikos įsitikinimu, šita garbė pakeisti moterų gyvenimus, „padaryti“ jas rašytojomis atiteko Povilui Višinskiui: „Višinskis mokė rašyti ne tik Žemaitę, bet ir Šatrijos Raganą, Mariją Pečkauskaitę [...]. Ji kaip ir Žemaitė, taipgi siuntinėjo Višinskiui savo rankraščius ir prašinėjo patarimų, nes ir ją Višinskis lietuviams buvo ‚atradęs‘: iš sulenkėjusios dvaro panelės padarė lietuvių rašytoją.“³⁸ Ne moterys pačios mokosi rašyti, gaudamos Višinskio patarimų (tarkim, rekomendacinio pobūdžio), bet yra mokomos, padaromos rašytojomis, kaip iš minkšto molio nulipdomos. Šis pasiaukojantis, atsižadant savęs, Višinskio nuveiktas didžiulis darbas išprovokuoja vyrų biografų pyktį. Petrika remiasi Būtėno rašyta Višinskio biografija ir ją cituoja: „Iš tikrųjų atrodo, kad, užuot rašius tokias smulkmeniškias recenzijas, užuot mokius menkaras Žymantienę šedevrus kurti, kur kas būtų buvę lengviau jam pačiam rašyti. Povilas galėjo rašyti, bet jis, dėl savo nepaprasto noro ir troškimo priauginti Lietuvai talentų, pamiršo save. Turint šitą medžiagą, kitokioj šviesoje galima žiūrėti į pačios Žemaitės kūrybą. Tai ne atradimas.“³⁹ Kai taip išdidinama Višinskio įtaka, o jo vaidmuo moters biografijoje suvokiamas kaip lemiamas, visiškai sumenkinamos pačios moters galios

37 Ibid.

38 Ibid., p. 97.

39 Julius Būtėnas, *Povilas Višinskis*, Kaunas: Varpas, 1936, p. 43, Antanas Petrika, *op. cit.*, p. 97.

ir galimybės, jos indėlis savo pačios kūryboje. Dar reikia pastebėti, kad moterų istorijose nuvertinama jų ankstesnio gyvenimo iki lemiamo susitikimo su vyru patirtis. Višinskio įtakos susilpnėjimas biografijose fiksuojamas tik tuomet, kai rašančios moterys patenka į kitų vyrų įtakos lauką (pvz., Šatrijos Ragana – kunigų) arba tik po Višinskio mirties: „Net ir politiniai Lazdynų Pelėdos kūryba atitiko revoliucinei laiko dvasiai tik tol, kol Višinskis buvo gyvas. Jam mirus, pasirodė, kad ji visai nesuprato laiko dvasios ir nuotaikos. [...] Višinskio įtakoje ji buvo tapusi sąmoninga demokratiška lietuvė. Be jo, ji nutolo savo pažiūromis ir nuo demokratijos ir nuo revoliucijos.“⁴⁰ Moterų gyvenimo trajektorija – judėjimas iš vienos įtakos zonos į kitą: „Kaip anksčiau knygos nulėmė Pšibiliauskienės pažiūras ir jausmus, taip dabar visa užtemdė Višinskis. Jam išspasakoją dabar visus savo sielvartus ko atviriausiai.“⁴¹ Netgi Gabrielės Petkevičaitės-Bitės, mažiausiai patyrusios Višinskio įtaką, biografijoje, rodos, lemiamą buvusi tėvo puoselėta griežtai demokratiška dvasia⁴²! Moterų biografijos pokyčiai, lūžiai atrodo sunkiai paaiškinami jų pasaulėžiūros raida: sunku įsivaizduoti jas kaip individualias, savitų polinkių, ypatingos jausenos, juo labiau turinčias valią, apsisprendžiančias ir priimančias sprendimus asmenybes. Todėl moterų rašytojų gyvenimus ir kūrybą tyrinėjantiems sunkiai sekasi aprašyti jų savitą charakterį, ypatingus būdo bruožus, t. y. užpildyti konkrečiu turiniu tai, kas galėtų būtų individualizuotas rašančios moters vaizdinys. Pavyzdžiui, dauguma Šatrijos Raganos kūrybos tyrinėtojų pirmąjį didesnės apimties rašytojos kūrinį – apysaką *Viktutė* kaip susitarę laiko itin biografiška, tačiau nė vienas nepanaudoja jos, kad galėtų „rekonstruoti“ kūrinio autorės brendimo, apsisprendimo tapti *litvomanė* istoriją. Nors ir Kudirkos, ir Višinskio biografijos taip pat yra gana schematiškos, tačiau jos kuria pasipriešinusį autoritarinei tėvų valdžiai, maištininkų sūnų portretus (Višinskio biografijoje rasime atskirą skyrių individualiam portretui atkurti, pavadintą „Moralinė asmenybė“⁴³). Gana kontroversiškai atsiskleidžia ir Žemaitės, ir Višinskio biografas Julius Būtėnas. Kaip jau buvo minėta, akiratyje turėdamas Višinskio gyvenimo kontekstą, jis gana menkai vertina moters rašytojos gebėjimus, tačiau jau tais pačiais metais rašytame straipsnyje „Ar Žemaitė

40 Antanas Petrika, *op. cit.*, p. 101.

41 Juozas Ambrazevičius, *Lietuvių rašytojai: Literatūriniai straipsniai*, Kaunas: Šv. Kazimiero draugija, 1938, p. 154–155.

42 Ją mini ir A. Petrika, ir V. Mykolaitis-Putinas, žr.: Vincas Mykolaitis-Putinas, *op. cit.*, p. 335.

43 Žr. Julius Būtėnas, *Povilas Višinskis*, p. 53–59.

buvo paprasta kaimo moteris?“, vėliau 1938 m. išleistoje jos biografijoje užima visai priešingą poziciją – imdamasis įrodyti, kad Žemaitė buvo tikra rašytoja. Bet prie to dar sugrįšime vėliau.

Moterų biografijas rašiusiųjų vaizduotės ribas ženklina du kraštutiniai moterų tipažai: bemokslė, visą gyvenimą po kaimo purvyną braidžiojusi sodietė (Žemaitė) ir egzaltuota, perdėtai jautri, sentimentaliosios kultūros pažeista dvaro panelė (Sofija Pšibiliauskienė – Petrikos, Ambrazevičiaus, Putino, Šatrijos Ragana – Adolfo Sprindžio tekstuose). Tiesa, dvaro panelės vaizdiny dažnai atrodo ne ką patrauklesnis. Sofija Pšibiliauskienė (Ivanauskaitė), vyriausioji dvarininko bajoro (nusigyvenusio) duktė, iki ketverių metų augusi Miunchene, vėliau Varšuvoje ir Krokuvoje, turėjusi galimybes lavintis (nors „nesistematiškai“), taip sužalojama menkavertės sentimentaliosios literatūros, kad užauga „egzaltuota, romantiškai nusiteikusi“: „Štai pamatome L. Pelėdą, išėjusią į gyvenimo sceną su charakteriu ir idealais, susiformavusiais sentimentaliosios poezijos, romanų, chaotingo dvaro įtakoje.“⁴⁴ Šis pražūtingas literatūros poveikis jauną moterį paveikia taip, kad ji nusprendžia ištekti „už nusigyvenusio alkoholiko, du syk už save vyresnio dvarininkėlio“⁴⁵. Tai paveikia ir moters kūrybą, kuriai būdingas „sentimentalizmo žymių apstumas, knyginės literatūros įtaka“ ir kuriai trūksta „objektyvaus, blaiavaus tikrovės vaizdavimo“⁴⁶. Pastebėtina, kad kone kardinaliai priešingai vertinamas moterų ir vyrų tekstų lyrizmas ir emocionalumas. Rašytojams vyrams, regis, daug lengviau įtikinti demonstruojamų jausmų „natūralumu“, „tikrumu“, į jų vaizduojamus herojų jausmus lengviau įsijaučiama. Pavyzdžiui, apie Antano Vienuolio apsakymą „Grįžo“ rašoma: „Reikia gerai įsijausti į Janulio išgyvenimus, kad suprastume, jog novelės nuotaika nuo pradžios iki galo *natūrali*, kad graudus tonas nieko bendra neturi su sentimentalinių romanų ir apysakų verkšlenimu [...]“ [išskirta mano – RB]; apie Joną Biliūną sakoma, kad jis parodo „tiek natūralaus, tikro jausmo, kaip retas kuris rašytojas“⁴⁷. Tuo tarpu Lazdynų Pelėdos kūrinių

44 Juozas Ambrazevičius, *op. cit.*, p. 154. Tą pačią nuostatą randame ir J. Jatulytės tekste: „Susiapažinusi su P. Višinskiu ir kitais sąmoningais lietuviais visa savo egzaltuota svajotojos siela persiima tautiško atgimimo idėjomis ir visiškai sutrauko ryšius su praeitimi.“ (J. Jatulytė, „Dvaras ir kaimas Žemaitės, L. Pelėdos ir Š. Raganos kūryboje, *Naujoji Vaidilutė*, Nr. 12, 1930, p. 327). Šioje citatoje akivaizdi „sąmoningų lietuvių“ ir „egzaltuotos svajotojos“ priešprieša.

45 Vincas Mykolaitis-Putinas, *op. cit.*, p. 352.

46 *Ibid.*, p. 351, 359.

47 M. M. [Motiejus Miškinis], *op. cit.*, *Šviesos keliai*, Nr. 11, 1933, p. 643, 645.

moterys vertinamos daug griežčiau: „Ypač krinta į akį nenatūraliai jautrios, švelnios kaimo mergaitės (pav., ‚Klajūnė‘)“; „Marija Stonaitė primena sentimentaliųjų romanų didvyrę“⁴⁸. Panašiai Sprindis vaizduojasi ir Šatrijos Raganą: „Skambino pianinu Šopeno noktiurnus, deklamavo Mickevičiaus ir Slovackio eiles, mėgo romantinius kūrinius, buvo kiek egzaltuota, liguistai jautri.“⁴⁹ Sunku pasakyti, kas šiame apibendrinime yra priežastis, kas pasekmė: ar romantiniai kūriniai padarė būsimą Šatrijos Raganą liguistai jautrią, ar egzaltuotos prigimties mergina turėjo polinkį romantiniams kūriniams. Akivaizdu viena, kad būsimos rašytojos turimas išsilavinimas, kultūrinė patirtis lengva ranka nubraukiama. „Svajinga panele“, impulsyvi, greitai apsiašarojanti, pradeda rašyti „eilikes“ lenkiškai „švelnios meilės pagauta“. Jos rašomi laišakai Višinskiui traktuojami lygiai taip pat: „Tuose popieriaus lapeliuose pulsavo ir švelnus jautrumas, ir nuoširdus susirūpinimas jo sveikata, ir romantika, sentimentali egzaltacija.“⁵⁰ Tokia šių moterų gyvenimo interpretacija leidžia įsivaizduoti į kultūros lauką išeinančias moteris kaip silpnas, be patikimo vyrų tarpininkavimo ir apsaugos lengvai tiesioginės kultūros patirties sužalojamas. Jų kūryba vertinama iš tų pačių pozicijų.

Moterų apgynimas, arba kas gali būti tikru rašytoju / tikra rašytoja

Išryškinius du kraštutinius moterų rašytojų įvaizdžių tipus, svarbu paminėti, kad dar tarpukaryje būta mėginimų „įrodyti“, jog moterys gali būti tikromis rašytojomis. Šiuose tekstuose labai aiškiai matyti, kad jau išsikristalizavo įsivaizdavimas, kas yra tikras rašytojas, kaip juo tampama ir t. t.⁵¹ Todėl apginti moteris

48 *Ibid.*, *Šviesos keliai*, Nr. 10, 1933, p. 589, 587.

49 Adolfas Sprindis, *op.cit.*, p. 28.

50 *Ibid.*, p. 70.

51 Dalia Satkauskytė, remdamasi Pierre'o Bourdieu teiginiais apie atsirandančią kūrybos, kūrybinio proceso autorefleksiją, 1933–1934 metus laiko ta riba, kai jau yra susiformavęs autonimiškas literatūros laukas. (Žr. Dalia Satkauskytė, „Liudo Vasario socialumas pagal Kostą Korsaką, arba naujos senos *Altorių šešėly* interpretavimo perspektyvos“, *Colloquia*, Nr. 24, 2010, p. 79.) Galima manyti, kad literatūros lauko transformacijos apibrėžė ir išsikristalizavusį rašytojo vaizdinį, kuris vis labiau tampa atskirtas nuo visuomeninės, politinės veiklos. Tą slinktį nuo rašytojo visuomenininko prie rašytojo tikrojo menininko fiksuoja ir Juozas Ambrazevičius, – jo įsitikinimu, šį lužio momentą skaudžiausiai pajuto Jonas Biliūnas:

rašytojas reikia pirmiausia perrašant jų biografijas, t. y. išspraudžiant jas į tam tikro pasakojimo rėmus. 1936 m. pasirodo du Julius Būtėno straipsniai iškalbingais pavadinimais „Žemaitės literatūrinė erudicija“⁵² ir „Ar Žemaitė buvo paprasta kaimo moteris?“⁵³; Kazio Binkio⁵⁴ ir Antano Venclovo⁵⁵ straipsniai. Visų jų tikslas – pasipriešinti tuo metu paplitusiam, nebekvestionuojamam Žemaitės „paprastos kaimo moters“ vaizdinui. Viena šio įvaizdžio išgalėjimo priežasčių, Būtėno nuomone, – emblemėmis virtusios Žemaitės, apsirengusios sodietės drabužiais, nuotraukos: „Pasižiūrėjus į Žemaitės fotografiją, kur ji *vaizduojama* [išskirta mano – RB] kaip tikra sodietė – su skarele, su visu sodietišku apsi-rengimu, – daugelio galvose įstrigo mintis, kad, štai, paprasta sodietė moteris pasidarė didele lietuvių rašytoja.“⁵⁶ Būtėno tekste, priešingai nei Vaižganto, net fotografija nelaikoma tikrovės atspindžiu – ji tik vaizduoja, imituoja. Įžvelgiamas tiesioginis ryšys tarp paplitusio rašytojos įvaizdžio ir menkinančio požiūrio į jos kūrybą: „Kai kas dėl to stengiasi net mažinti Žemaitės raštų literatūrologinę, meninę reikšmę, ieškodami per daug didelių įtakų, nesavarankiškumo.“⁵⁷ Mėgindamas bent kiek apardyti, jei ne visai paneigti, rašytojos statusą menkinantį įvaizdį, jis pirmiausia paskatina taip lengvai nepasitikėti pačios rašytojos siūlytu savęs demonstravimu. Sofijos Čiurlionienės atsiminimuose išsakyta intriguojanti mintis taip pat leidžia kitu rakursu pažiūrėti į Žemaitės „liaudišką“ išvaizdą: „ji užsispyrusi paliko ištikima lig amžiaus galo savo ‚uniformai‘, gal nujausdama, kad kiek tam drabužiui ji darė garbės, tiek ir jis jai.“⁵⁸ Apsisprendimas atrodyti kaip kaimo žmonės gali reikšti sąmoningą rašytojos solidarizavimąsi su tam

---

„pereiti nuo rašytojo visuomenininko, partinio veikėjo iki rašytojo grynojo menininko skaudžiausia teko Biliūnui.“ (Juozas Ambrazevičius, *op. cit.*, p. 9.)

52 Julius Būtėnas, „Žemaitės literatūrinė erudicija“, *Literatūra*, Nr. 1, 1936.

53 Idem, „Ar Žemaitė buvo paprasta kaimo moteris?“, *Lietuvos žinios*, Nr. 250–253, 1936 12 05–1936 12 10.

54 Kazys Binkis, „Žemaitės asmens susiformavimo trys fazės“, *Akademikas*, Nr. 20, 1936 12 15.

55 Antanas Venclova, „Žemaitę prisimenant“, *Kultūra*, Nr. 12, 1936.

56 Julius Būtėnas, „Ar Žemaitė buvo paprasta kaimo moteris?“, *Lietuvos žinios*, Nr. 250, 1936 12 05.

57 *Ibid.*

58 Sofija Čiurlionienė, „Liaudies rašytoja (95 metai nuo Žemaitės gimimo 1845.V.31–1940.V.31)“, *Mokslievių varpai*, Nr. 11, 1940. Mirtis tarsi išlaisvina Žemaitę nuo „uniforma“ tapusių sodietės drabužių: „Juoduos šilko drabužiuos tarp daugybės vainikų ir gulėjo ji rami amžinai nebetekusi nuolatos švietusios jos veide geros, kiek liūdnošs šypsenos.“ (P. T., „Žemaitės laidotuvės“, *Sekmoji diena*, Nr. 42, 1921 12 18.)

tikra visuomenės grupe net nebūtinai jai priklausanč⁵⁹. Būtėno, Čiurlionienės mąstyme atsirandantis nors ir nedidelis įtrūkis sudaro sąlygas komplikuočiau žiūrėti į Žemaitės perėjimą iš bajorų luomo ir tapatinimąsi su paprastais kaimo žmonėmis. Santuoka su „mužiku“ imama traktuoti kaip sąmoningas apsisprendimas, svarbus vaidmuo šiuose pasakojimuose skiriamas 1863 metų sukilimo patirčiai – ją kaip atraminę savo pasakojime pateikia ir Petras Kalnietis⁶⁰, Pranas Ancevičius⁶¹, Zigmantas Kuzmickis⁶², Alfonsas Braziulis⁶³, Kazys Binkis⁶⁴, Juozas Žiugžda⁶⁵: „Ateina 1863 metai, ir jų įvykiai, sukilimas bei jo numalšinimas, įtraukia Žemaitę į kitokias gyvenimo sąlygas, sulaužo jai vieną nuo mažų dienų išaugintą jausmą – luominį.“⁶⁶ Istorinis įvykis tampa vienu reikšmingiausių būsimos rašytojos „sąmonės“ raidos etapų („atsivertimas“, „lūžis“), kai ji „atsižada luominių tradicijų“ ir „susilieja su buvusiais baudžiauninkais“. Būtėno vaizduotėje Žemaitė pasirodo kaip šio sukilimo „auka“, tokioje šviesoje regima ir jos santuoka – mezaliansas (bajoraitės vedybos su „mužikėliu“). Netgi pirmasis šios autorės kūrinio pasirodymas netikėtai susiejamas su sukiliminio laikotarpio patirtimi: „Sukilimo išpūdžiai, troški nusgyvenusių dvarų būklės atmintis ieško žodžio išraiškos ir – 1894 m. vienam kalendoriui telpa pirmas jos kūrinys.“⁶⁷ Šioje žiūros perspektyvoje ir Žemaitės tapimas rašytoja nebetraukiamas kaip savaiminis, be jokių pačios moters pastangų įvykęs veiksmas. Pavyzdžiui, Kalniečio tekste dominuoja leksika, nurodanti veiklią, sprendžiančią moters laikyseną: suprato, nutarė, jautėsi galinti, smerkė, karštai sveikino, troško pamatyti, rūpinosi, kovojo⁶⁸.

59 Maingueneau rašytojo situaciją visuomenėje interpretuoja kaip paratopinę, t. y. jis išvelgia tendencingą rašytojų tapatinimąsi su „kritinėmis mažumomis“. Gali būti, kad Žemaitės tapatinimasis su kaimo žmonėmis, jų atstovavimas aukštojoje kultūroje buvo analogiškas veiksmas (D. Maingueneau, *op. cit.*, p. 44).

60 Petras Kalnietis, „Žemaitė – liaudies rašytoja“, *Mūsų jaunimas: Pažangios minties žurnalas*, Nr. 2, 1936, p. 41–42.

61 F. Rogūza [Pranas Ancevičius], *op. cit.*

62 Zigmantas Kuzmickis, *op. cit.*

63 Alfonsas Braziulis, „Žemaitė – Julija Žymantienė“, *Tritis*, Nr. 219–1, 1924–1925, p. 54–57, 19–22.

64 Kazys Binkis, *op. cit.*

65 Juozas Žiugžda, *Žemaitės kūryba (Pirma dalis)*, Kaunas: Varpo spaustuvė, 1936, p. 16–17.

66 *Ibid.*, p. 16.

67 c. j. [Jeronimas Cicėnas], „Žemaitė (1845–1921–1931)“, *Vilniaus žodis*, Nr. 23–24, 1931 12 21.

68 Žr. Petras Kalnietis, *op. cit.*

Aptariamuose tekstuose visiškai nepritariama išgalėjusiai nuomonei, esą Žemaitė buvusi bemokslė ir mažaraštė moteris, priešingai, tvirtinama, kad ji gavo tam tikrą išsilavinimą *dėdynos* namuose, vėliau dirbdama Džiuginėnų dvare turėjusi progą naudotis dvaro biblioteka (sudaromi net spėjami lektūros sąrašai, į kuriuos patenka Józefas Ignacas Kraszewskis, Adamas Mickiewiczus, Williamas Shakespearė'as, Johannas Wolfgangas von Goethe, Friedrichas Schilleris, Heinrichas Heine, Władysławas Syrokomlė, Eliza Orzeszkowa, Maria Konopnicka, Juliuszas Słowackis ir kt.⁶⁹). Binkio tekste ankstyvasis jaunystės laikų lavinimas traktuojamas kaip rimtas pagrindas „tolimesniam savęs lavinimui, savišvietai“⁷⁰ (neabejojama tolesnę savišvietą buvus), įgytas išsilavinimas, į kurį įėjo net prancūzų kalba (!), Vaičiulaičio manymu, suformavęs „krištiškas Žemaitės pažiūras“⁷¹. 1938 m. paskelbtoje Žemaitės biografijoje Būtėnas gana drąsiai teigia: „Juk Julija buvo ne tokia kaip visos kaimietės. Ji buvo prakutusi, prasišvietusi, skaičiusi knygų, buvusi poniškoje, šviesesnėje aplinkoje. Ji savu laiku sielojosi visuomeniniais, politiniais reikalais, buvo idealistė.“⁷² Ne formalus ideologijos perėmimas, bet asmeniškasis santykis – „sielojimasis dėl visuomeninių, politinių reikalų“ – naujas reikalavimas angažuotai, kryptingai rašymu užsiimančiam žmogui. Panašiai Žemaitės literatūrinio darbo pradžią vaizduojasi ir F. Rogūza: „Išsiaiškinus laikraščių ir P. Višinskio pagalba lietuvių kultūrinę būklę, reakcijos esmę, senė Žym.[antienė – RB] užsidega kūrybos liepsna.“⁷³ Tik apžvelgus plačiu panoraminiu žvilgsniu kultūros būklę ir ją kritiškai įvertinus galima imtis tokios atsakingos veiklos – rašymo!⁷⁴ Ir pats rašymo procesas vaizduojamas kaip reika-

69 Žr.: Antanas Vaičiulaitis, „Natūralizmas ir lietuvių literatūra“, *Naujoji Romuva*, Nr. 50, 1935, p. 928, Antanas Venclova, *op. cit.*

70 Kazys Binkis, *op. cit.*

71 Antanas Vaičiulaitis, *op. cit.* Žemaitės aštrų protą, „skirtingą nuo mūsų tipiškų kaimo moterėlių galvosenos“ mini ir Būtėnas, remdamasis P. Kalniečio atsiminimais, kuomet jis kartu su Višinskiu lankė ją Ušnėnuose. Įdomu, kad jaunuoliai pokalbio metu „norėję pritaikinti savo gimnazijoje patirtas žinias ir pasirodyti gudresni“, bet jiems tekę stebėtis šios moters „gudrumu, mokėjimu filosofuoti, kritikuoti gyvenimo ir aplinkos reiškinius.“ Užbaigiama išvada, kad būtent toks „proto aštrumas, tasai kritiškumas kaip tik ir yra būtinas kiekvienam rašytojui.“ (Julius Būtėnas, „Ar Žemaitė buvo paprasta kaimo moteris?“)

72 Idem, *Žemaitė*, p. 59.

73 F. Rogūza [Pranas Ancevičius], „Žemaitė (5 metų nuo mirties sukaktuvėms paminėti 1921 XII 17 – 1926)“, *Kultūra*, Nr. 12, 1926.

74 Panašiais žodžiais nupasakojama ir V. Kudirkos veiklos pradžia: „Jisai daug ėmė galvoti ir pagaliau nutaria įsitraukti į lietuvių tautinį veikimą [...]“ (Julius Būtėnas, „Išpirktos jaunystės

laujantis pasiruošimo – skaitymo naktimis, ilgų apmąstymų: „Ž.[Žemaitė – RB] naktimis randa laiko prie rūkstančios lempučių skaitymui, apgalvojimui to, ką pergyveno, pastebėjo ir patyrė per daugelį savo gyvenimo metų.“⁷⁵ Būtėno rašytojos Žemaitės biografijos pasakojimo strategija yra parodyti, kad Žemaitės tapimas rašytoja buvo tarsi kopimas „literatūrinėmis kopėčiomis“ vaduojantis iš ankštos ir nuobodžios, jai per siauros sodietės kasdienybės, trokštant žinių iš „platesnės padangės“, ilgintis skaitymo, susitikimų su žmonėmis, su kuriais būtų galima pasikalbėti apie literatūrą ir meną, netgi miesto, o pradėjus rašyti – ir pripažinimo, „literatūrinio garso“. Visi Žemaitę ginantys tekstai priešinasi visuotinai paplitusiam požiūriui, kad Žemaitės pasirodymas literatūroje buvo stebuklas. Stebuklo vienkartinumo logika neigiama mėginant sukurti pasakojimą apie tai, kaip „šis ‚stebuklas‘ augo brendo ir pagaliau susiformavo“⁷⁶. Kaip ir Ambrazevičiaus pasiūlytoje Biliūno gyvenimo interpretacijoje, tapimas rašytoju rodomas kaip vis didesnis sutapimas su pačiu savimi, tolstant nuo neautentiško (Biliūno atveju – perdėm politizuoto), mažai ką bendra su kultūra turinčio gyvenimo. Todėl Žemaitės išitraukimas į aktyvią kultūrinę, visuomeninę veiklą kito autoriaus traktuojamas kaip prasidėjęs „tikresnis gyvenimas“⁷⁷. Kai tapimas rašytoju pasirodo kaip tam tikro nenutrūkusio proceso, integruojančio ankstesnius gyvenimo įvykius, patirtį, išdava, įgytas rašytojo statusas atrodo aukštesnės vertės, tikresnis: „Taigi tautinis M. Pečkauskaitės apsisprendimas buvo tik normalus jos dvasios augimo tarpsnis, o ne griežtas jos pasaulėžiūros persilaužimas.“⁷⁸ Straipsnio autorė Jatulytė daug menčiau vertina kitas tyrinėjamas autore (Žemaitę, Lazdynų Pelėdą), o jų atvirimas lietuviybėn vaizduojamas kaip lūžio momentas, nutraukiant visus ryšius su praeitimi. Dar vienas argumentas, galintis apginti Žemaitės, kaip tikros rašytojos, vardą, t. y. suteikti jai prideramą statusą, yra rastas jos prisipažinimas, kad dar ir iki susitikimo su Višinskiu rašiusi, tik tie ankstesni raštai kažkur užmesti prapuolę⁷⁹.

---

kaltės“, *Moksleivių varpai*, Nr. 11, 1940). Ambrazevičiaus pateiktoje Biliūno ėjimo literatūron vizijoje pasakojama taip: „Daugiau mąsto ir svajoja. Ir vis labiau prieš jį ryškėja rašytojo kelias. Jį vis labiau gundo, vilioja. Jo sąmonėj vis ryškiau ir skaidriau beveik su kategorišku imperatyvu braujasi rašytojo pašaukimas.“ (Juozas Ambrazevičius, *op. cit.*, p. 190).

75 F. Rogūza [Pranas Ancevičius], *op. cit.*

76 Kazys Binkis, *op. cit.*

77 c.j. [Jeronimas Cicėnas], *op. cit.*

78 J. Jatulytė, *op. cit.*

79 Šiuo Būtėno iškeltu Žemaitės biografijos faktu remiasi ir A. Venclova, įrodinėdamas, kad ji vis dėlto buvusi „kūrėja menininkė“: „Jaunam mūsų literatūros istoriografui J. Būtėnui

Vadinasi, nors ir menki jaunystės laikų bandymai rašyti (Būtėnas įsivaizduoja, kad tai buvo dienoraščio rašymas, kai Žemaitė, sekdamą kitų panelių pavyzdžiu, „liejo jame visas savo svajones, mintis“⁸⁰) gali padėti įrodyti vėlesnės kūrybos vertę. Autoriaus kūrybiniai gebėjimai, talento tikrumas gali būti patvirtinti ir „genetiškai“, pvz., Būtėnas primena apie Žemaitės seserį, „gabią plunksnai“, ir daro apibendrinančią išvadą, kad „literatūriniai palinkimai bus buvę ir Žemaitės šeimoje“⁸¹. Tų pačių paskatų vedama Šatrijos Raganos biografė A. Petrauskaitė, pasakodama rašytojos gyvenimo istoriją, tvirtina, kad „Marija buvo gabi, kaip ir visi Pečkauskų vaikai, anksti pramoko skaityti, net pati mėgindavo šį tą sukurti“⁸². Čia randame tuos pačius tikro rašytojo biografijai būtinus dėmenis: paveldėti gabumai, anksti pasireiškęs polinkis rašyti, būsimos rašytojos vystymuisi palanki inteligentiška namų aplinka.

Šiuose pasakojimuose nebe tokia didelė atrodo ir Višinskio įtaka⁸³, labiau pabrėžiama istorinių įvykių svarba rašytojų pasaulėžiūros formavimuisi, lietuviškos spaudos, skaitomų knygų įtaka⁸⁴. Pavyzdžiui, Šatrijos Raganos biografijoje Višinskis pasirodo tik kaip pagalbininkas, padedantis „įsisąmoninti ir aiškiau suformuluoti tai, kas dar seniai glūdėjo jos sieloje“⁸⁵. Visi polinkiai, talentų užuomazgos traktuojami kaip pačių rašančių moterų nuosavybė, dėl to galima šiek tiek mažiau reikšmės teikti ir Žemaitės kūrinių „redaktoriams“, kuriems kai kurie kritikai buvo perleidę Žemaitės kūrinių autorystės garbę⁸⁶. Norint apginti rašytojos kūrybos

pasisekė surasti Žemaitės laiškuose, rašytuose P. Višinskiui, duomenų, įrodančių Žemaitę apie rašytojos darbą svajojusią dar daug anksčiau, negu ji parašė ir P. Višinskiui įteikė pirmąjį savo apsakymėlį.“ (Antanas Venclova, *op. cit.*).

80 Julius Būtėnas, *Žemaitė*, p. 27. O Daujotytei sunku įsivaizduoti Žemaitę, rašančią dienoraštį: „Sunku įsivaizduoti, kad Žemaitė būtų galėjusi rašyti dienoraštį, bet laišku ji prirašė daug. Mėgėja buvo rašyti.“ (Viktorija Daujotytė, *Moters dalis ir dalia*, p. 75.)

81 Idem, „Ar Žemaitė buvo paprasta kaimo moteris?“, *Lietuvos žinios*, Nr. 253, 1936 12 10.

82 A. [Emilija] Petrauskaitė, „Marija Pečkauskaitė (Gyvenimo bruožai)“, *Naujoji Vaidilutė*, Nr. 10, 1930.

83 Būtėnas pasakoja, kad Žemaitė paskaičius lietuviškos spaudos ir parašius pirmąjį kūrinių, o paskui davus Višinskiui paskaityti, pasirodo, pastarasis pats nelabai žinojęs, ką toliau su tuo tekstu daryti; lemiamą vaidmenį paskelbiant Žemaitės kūrinių suvaidinę Petkevičaitės-Bitės turėti ryšiai.

84 „Ir ‚Aušra‘ ir ‚Varpas‘ formavo šių rašytojų [Žemaitės, Lazdynų Pelėdos, Šatrijos Raganos – RB] tautines bei visuomenines pažiūras ir davė jų kūrybai impulsų.“ (Jatulytė, *op. cit.*)

85 A. [Emilija] Petrauskaitė, *op. cit.*

86 „Susidaro savotiška mistika, miglotumas. Del tų neaiškumų ne vienas Žemaitės raštų vertintojas lengva ranka pažeria minčių, teigiančių josios menką originalumą; esą, jos raštų

originalumą, tiesiogiai siejamą su kūrėjo autonomiškumu, nepriklausoma laiky-
na, pasakojamos istorijos, kaip Žemaitė buvo mokoma apsaugoti nuo per didelės
„taisytojų“ invazijos į jos tekstus⁸⁷. Ancevičius kitų atliktus Žemaitės kūrinių tai-
sytumus vertina dar griežčiau, vadindamas juos „raštų darymu“. Aleksandros Bu-
lotienės duotos savarankiškumo pamokos, jo manymu, paskatino Žemaitę labiau
pasitikėti savimi ir „rimčiau žiūrėti į savo literatinę karjerą“⁸⁸, – įtvirtinama tiesio-
ginė kūrėjo savarankiškumo ir rašytojo kaip profesionalo laikysenos sąsaja.

Išvados

Galvodami, kaip XIX a. pab.–XX a. pr. rašančių moterų biografiniais pasako-
jimais kuriami vaizdiniai veikia mūsų požiūrį ne tik į rašančias moteris, bet ir
jų kūrybos vertinimus, matyti, kad formuojantis moderniai rašytojo apibrėžčiai
(tikram rašytojui turi būti būdinga nepriklausoma laikysena, ginanti savo au-
tonomiškumą ir taip įrodanti savo kūrinių autorystę, pabrėžtinas priklausymas
kultūros laukui, demonstruojant sąsajas su literatūros / kultūros tradicija, eli-
tiškumo, atsiribojant nuo „plačiųjų masių“, siekimas, biografijos, kaip ypatingo
pasakojimo apie ėjimą rašymo link, konstravimas) moterys vis sunkiau pasiekia
„tikrų rašytojų“ statusą. Tą patį moterų rašytojų „nužeminimo“ judesį, tik pa-
remtą kitais argumentais, atliekamą amerikiečių literatūros specialistų, atpažįsta
Nina Bayn, tyrinėdama XIX a. moterų rašytojų pašalinimą iš literatūros ka-
nono⁸⁹. Į rašomą literatūros istoriją, paremtą amerikietiškausios (išreiškiančios
amerikietiško esmę, amerikietišką patirtį) atrankos kriterijais, nepatenka

---

taisytojai labai daug pridėję, daug ką pakeitę, ir šiandien labai sunku suvaikyti, kuris posmas
kurio taisytojo įterptas, kuris dalykas, gal būt, kitų net ištiesai parašytas; kiek vienas dalykas
originalus, kiek kitas jungtinėmis jėgomis sukurtas.“ (Julius Būtėnas, „Ar Žemaitė buvo
paprasčia kaimo moteris?“).

87 Idem, p. 188. Felicijos Bortkevičienės atsiminimuose Žemaitė iškyla kaip itin savarankiška
moteris: „mokėjo kitus versti gerbti jos pačios nusistatymus ar papratimus *ir jokioms „patai-
soms“ nepasiduodavo* [išskirta mano – RB]“ (F. Bortkevičienė, „Liaudies rašytoja (95 metai
nuo Žemaitės gimimo 1845.V.31–1940.V.31)“, *Moksleivių varpai*, Nr. 11, 1940).

88 F. Rogūza [Pranas Ancevičius], *op. cit.*

89 Nina Bayn, „Melodramas of Beset Manhood: How Theories of American Fiction Exclude
Women Authoers“ in: *The New Feminist Criticism: Essays on Women, Literature, and Theory*,
New York: Pantheon Books, 1985, p. 63–80.

moterų kūryba, todėl ji tampa „nematoma“. Moterų rašytojų išnykimas (tiksliau būtų – patraukimas) iš akiračio gali būti paaiškinimas, kodėl naujai ateinančios moterys rašytojos turi tarsi naujai atrasti savo vietą kultūroje⁹⁰, išrasti savas įsivertinimo kultūros lauke strategijas, anot Daugirdaitės, „dar syk mėginti ,tapti literatėmis““⁹¹. Remiantis ta pačia logika, kiekvienas naujos rašančios moters pasirodymas kultūroje suvokiamas kaip „stebuklas“, pradedant pirmąja, klasike laikoma, Žemaitė. Tačiau „stebuklo“, kaip nebekartojamo įvykio, logika izoliuoja, atskiria moteris, neleidžia jų rašymo suvokti kaip turinčio istoriją, sukuriamą, perduodamą iš vienos rašytojų kartos į kitą.

Moterų biografijas galime matyti kaip vietą, kur kuo akivaizdžiausiai vyksta derybos dėl rašančios moters statuso ir jos kūrybos vertės. Kaip matyti iš trumpai pristatytos rašytojų moterų gyvenimo ir kūrybos recepcijos istorijos, kultūros lauke buvo susiformavę kardinaliai priešingi rašančios moters vaizdiniai, taip pat buvo įdėta nemaža pastangų juos revizuoti⁹², tačiau XX a. pabaigoje ėmus aktualizuoti XIX–XX a. sandūros moterų rašytojų kūrybą literatūros specialistams (pirmiausia moterims) reikėjo tarsi iš naujo atrasti „prapuolusius“ jų gyvenimo ir kūrybos faktus, kurie leistų naujai suvokti jų indėlį bei vietą literatūros ir modernios lietuviškos kultūros istorijoje.

90 Itin iškalbingas Nijolės Miliauskaitės prisipažinimas: „Išlendame kaip tie ‚pilypai iš kanapių‘, nežinome net nuo ko pradėti [...]“. Jos atrandama pradžia – Charlotte’s Brontë’s *Džeinė Eir*, Šatrijos Raganos *Viktutė*, – rašytojos, esančios už literatūros kanono ribos. (Nijolė Miliauskaitė, „Išlendame kaip tie ‚Pilypai iš kanapių‘“, in: *Poezijos pavasaris 1984*, Vilnius: Vaga, 1984, p. 51).

91 Solveiga Daugirdaitė, *op. cit.*, p. 56.

92 Minėtina Daujotytės knyga *Moters dalis ir dalia* (1992), Dalios Noreikaitės–Kučėnas monografija *Žemaitė Amerikoje* (1994), Meilės Lukšienės studija *Keliai keleliai į inteligentes* (2000).

What Kind of Woman Can Be a Writer? The Image of the Writing Woman in the Biographical Narratives of Women Writers of the Late Nineteenth- Early Twentieth Centuries

Summary

The biographies of the women writers of the late nineteenth-early twentieth century (Žemaitė, Gabrielė Petkevičaitė-Bitė, Sofija Pšibiliauskienė, Šatrijos Ragana) usually resort to the context of helping to understand the circumstances of the appearance of works. In the paper the women's biographies are interpreted as a place where the status of the writing woman and the value of her creative work are negotiated. In different biographical narratives written by male researchers, the image of the writing woman that reflects the attitude of society to the woman, and her place and significance in cultural/literary history is created by selecting a certain direction in the interpretation of the facts of life. The author analyses those biographical narratives and shows how women are eliminated from the literary canon. The comparison of biographies of women and men of the same period highlights a marked difference between these narratives: women's life stories demonstrate a deconstructive attitude to the writing woman and her work. The paper reconstructs two images of writing women – those of an “illiterate village woman” and a “young lady of the manor”. In order to reveal the history of interpretation of the biographies of women writers and their rather controversial images that circulated in the cultural field at the turn of the century, the paper also introduces the attempts of the period between the two wars to “prove” that women could be real writers when their biographies were being re-written or, rather, wedged into a framework of a certain narrative so that the image of the writing woman arising in these life stories would correspond to the image of what a true writer was.

Keywords: woman writers, biographical narratives, a writer's status, a literary canon.
